

*IV. Актуалізація міждисциплінарних
проблем і міжконфесійного
діалогу в документах
Другого Ватиканського Собору*

Ірина Клімук (Луцьк)

**ПРОТИРІЧЧЯ МІЖ ТРАДИЦІОНАЛІЗМОМ
ТА РЕФОРМІЗМОМ В КОНТЕКСТІ
ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ**

Постановка проблеми. Поняття “релігійна ідентичність” нині є найбільш популярним терміном за частотою вживання. Актуалізація релігійної ідентичності, як проблеми, розглядається в науці, політиці, публіцистиці, літературі та інших сферах життя. Складність і водночас важливе значення досліджуваної проблеми вимагає міждисциплінарного підходу в вивченні релігійної ідентичності. Розробка поняття релігійної ідентичності пов’язується з науковими дисциплінами (релігієзнавством, соціологією, філософією, антропологією). Та не можна уявити розгляд даного феномену без врахування теологічного підходу, без якого дослідження релігійної ідентичності було б однобоким. Одним із найбільш важливих аспектів у релігії та теології, що визначають стан релігійності в сучасному суспільстві, виступають протиріччя між традиціоналістами та реформаторами. У наш час вони розглядаються як важливі фактори, що впливають на формування релігійної ідентичності особистості.

Отже, науковою проблемою роботи є дослідження проблеми взаємин та протиріч між традиціоналістами та реформаторами в контексті формування релігійної ідентичності сучасного віруючого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування релігійної ідентичності в сучасному гуманітарному дискурсі є достатньо актуальною. Досліджуючи феномен релігійної ідентичності, використовуються різні теоретико-концептуальні підходи. Лише комплексне вивчення наукової

та богословської спадщини дозволить в повному обсязі з'ясувати суть і зміст поняття. Проблема трансформації релігії в добу постмодерну представлена в працях багатьох вчених, зокрема Ж.П.Віллема та А.Колодного, які звернули увагу на релігійну ідентичність. Особливо треба згадати монографію О.М.Крилова “Релігійна ідентичність. Індивідуальна і колективна самосвідомість в постіндустріальному просторі”, де розкривається проблема релігійної ідентичності в семи вимірах. Теоретичним та функціональним аспектам релігійної ідентичності присвячені праці закордонних дослідників: П. Бергера, Х. Мола, Р. Старка, А. Забіяко, Є. Шумілової, Є. Ходжасвої. У вітчизняній науці дана проблематика висвітлюється в працях А. Арістової, М. Бабія, С. Здіорука, А.Колодного, Г. Кулагіної, Н. Мадей, І. Папаяні, С. Рижової, Л. Рязанової, Л. Филипович, М. Черенкова. Богословський підхід представлений в працях сучасних теологів, керівників Церков, зокрема Енцикліках Папи Римського Івана ХХІІІ, Івана Павла ІІ та Бенедикта ХVІ, Патріарха Московського і всієї Русі Кирила та інших.

Мета роботи – проаналізувати протиріччя між традиціоналізмом та реформізмом в контексті формування релігійної ідентичності сучасного віруючого. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**: по-перше, проаналізувати особливості формування релігійної ідентичності в сучасному світі; по-друге, виявити особливості взаємин та протиріч між традиціоналізмом та реформізмом; по-третє, дослідити вплив цих протиріч на формування та становлення релігійної ідентичності.

Основний зміст роботи. Як зазначає вітчизняний релігієзнавець А.Колодний, релігійний постмодерн проявляється в своєрідних ознаках, які не були притаманні модерну. “Зникла потреба дотримуватись традицій і обрядів своєї конфесії, правил співжиття своєї релігійної течії, відходить у минуле церковна ознака (належність) віруючого, втратила свою сакральність церковно-обрядова практика, має місце недотримання вірними всіх традиційно визначених конфесійних обрядових форм”¹.

Пропоновані підходи примордіалізм та есенціалізм визначають поняття релігійної ідентичності, де остання постає незмінною су-

¹ Колодний А. М. Постмодерн в контексте истории христианства // Основной доклад на конференции «Религия в постмодерном обществе» (20 – 21 мая 2008 г., г. Киев). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.risu.org.ua/ukr/study/relidigest/article;22793/>.

купністю певних елементів, символів, втрачає свою привабливість, адже не враховує ситуацію криз, змін тожсамості. Тому доцільною в епоху постмодерну є думка, що ідентичність – це не стільки даний природою стан суб'єкта і навіть не відчуття чи самоусвідомлення останнього, скільки результат креативного конструювання значень, які впливають на суб'єкт, організують його дії та ідеї². Досліджуючи поняття релігійної ідентичності, слід звернути увагу, що суть останньої розкривається не стільки через аналіз її складників та зовнішніх ознак, скільки через динаміку і діалог. А тому, на нашу думку, найбільш доцільним є на сьогодні конструктивістський підхід визначення релігійної ідентичності, який запропонований І. Папаяні. Автор визначає останню конструктом, що окреслює єдність релігійної групи, яка досягається інтерсуб'єктивною орієнтацією членів групи на загальний ідеалізований набір символів, які актуалізують сутність онтологічних, аксіологічних та етичних регулятивів релігійної віри та відтворюються завдяки загальним священним практикам³.

Одним із найбільш важливих аспектів в релігії, який прослідковується впродовж всієї історії розвитку релігійних вчень, – протиріччя між традиціоналістами та реформаторами. Зазнавши суттєвих змін, ці протиріччя в наш час розглядаються як фактори, що впливають на формування релігійної ідентичності. В сучасному світі достатньо спостерігається прикладів, як християнського, так і мусульманського фундаменталізму. Хоча не менш розповсюдженим явищем виступають реформаційні ідеї, що перетворюють релігію в своєрідний плюралістичний світогляд.

Православ'я визнає себе традиціоналістською конфесією, яка зорієнтована на “апостольське християнство”. Будь-які спроби модернізації відкидаються як можливість втрати православної ідентичності, безсумнівним залишається пріоритет традицій. Головне завдання Православної Церкви полягає в тому, щоб не лише зуміти утримати нинішні позиції в суспільстві, а якомога більше завоювати авторитет на майбутнє. З цього приводу Патріарх Московський і вся Русі Кирило наголосив: “Церква не може бути консерватив-

² Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. – К., 2005. – С.39–45.

³ Папаяні І. В. Проблема концептуалізації релігійної ідентичності // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2009. – № 1. – С.85–92.

ною чи ліберальною. З одного боку, їй властиве консервативне начало для збереження прийнятої апостолами віри. А з другого боку, вона покликана сповідувати цю віру не в одному народі, чи в одній епосі, а враховувати реальний культурний розрив між людьми першого століття і сучасниками, між культурою країн Середземномор'я і Росії. Тому одне з головних завдань сучасних богословів в тому, щоб навчитись озвучувати вічні істини, застосовуючи до сьогоденішнього дня»⁴.

Реформатори вважають, що церква нині в суспільстві займає пасивну позицію, що призводить до кризи та витіснення релігії на музейні полиці і закликають модернізуватися, щоб відповідати вимогам сучасного віруючого.

На відміну від православ'я, католицизм та протестантизм більш гнучкіше поєднують установку на суміщення традиції і модернізації. Яскравим прикладом такої позиції є Другий Ватиканський Собор. Метою його було оновлення Церкви, відкритість сучасному світові. У пастирській Конституції про Церкву в сучасному світі («*Gaudium et Spes*»), зазначається наступне: «Так у всіх сферах християнського життя відкриваються шляхи більш глибокого перетворення пристосовуючись до сьогоденішніх умов. При цьому повинен бути відкинтий будь-який різновид синкретизму, хибного партикуляризму, християнське життя буде погоджено з духом і характером кожної культури, а окремі традиції разом з особливим даруванням кожної сім'ї народів, осяяних світлом Євангелія, будуть прийняті в католицьку єдність»⁵. Другий Ватиканський Собор — це яскравий приклад спроби реформувати Церкву до вимог часу, але при цьому залишитись вірним традиції, зберегти канонічність Церкви. При цьому католицизм став відкритим для діалогу не лише з іншими релігіями, а й з усіма людьми незалежно від їх світоглядних переконань. Проте при самому скликанні Собору чітко проявились протиріччя між традиціоналістами, які виступили проти будь-яких нововведень в католицизмі та створили консервативне крило, і реформаторами, які склали та видали соборні документи про реформи в Католицькій Церкві.

⁴ Сила нації – в силе духа. Книга размышлений Святейшого патриарха Кирилла. – Мн.: Белорусская Православная Церковь, 2010. – С.19.

⁵ Душпастирська Конституція про Церкву в сучасному світі «Радість і надія» – «*Gaudium et Spes*» (7 грудня 1965 року) //Документи другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С.685.

Іншої позиції притримується теолог Карл Ранер, який наголошує в своїй праці “Анонімне християнство”, що релігійна ідентичність може формуватися поза межами конкретного віросповідання. “Людей, які через ряд обставин не відносять себе до жодної з релігійних організацій, але які ведуть праведне життя, чинять по совісті, автор називає анонімними християнами. Основним є не формальна належність до визначеної церкви, чи громади, а дотримання заповідей Христа: любити ближніх, допомагати бідним, турбуватись про хворих”⁶.

Така ідея, яка не обмежує людину конфесійною належністю, є достатньо поширеною в сучасній теології. Проте слід відзначити, що ця концепція має як свої переваги, так і ряд недоліків. По-перше, кожен має змогу конструювати власну релігійну ідентичність, не беручи участь в житті конкретної церкви, не слідуючи її приписам і нормам. На основі цього виникає новий тип релігійної ідентичності – еkleктичний, де поєднується віра в єдиного Бога і використання магії. На перший погляд, це найбільш поширений варіант синкретичної релігійної ідентичності в постмодерному світі, коли людина є вільною в своєму виборі і не обмежена рамками традицій та канонів віросповідання. Але, як нам добре відомо, релігія завжди в суспільстві виконувала компенсаторну функцію, яка особливо важлива в сучасному мінливому світі, де немає нічого постійного. Невоцерковлений віруючий при кризових ситуаціях відчуває себе покинутим, самотнім та невизначеним, або заміщує свою релігійну ідентичність, наприклад, альтернативною – комерційною. У своїй Енцикліці “*Caritas in Veritate*” Папа Римський Бенедикт XVI з цього приводу зазначив: “Сучасний світ сповнений деякими культурними ідеями з релігійним підґрунтям, які не спрямовують людину до спільноти, а ізолюють її у пошуках індивідуального добробуту, коли вона обмежується задоволенням психологічних очікувань. Окрім того, певне множення релігійних доріг, що торуються малими групами або навіть поодинокими особами, а також релігійний синкретизм можуть стати чинниками розосередження і браку ангажування. Можливим негативним наслідком процесу глобалізації є тенденція сприяння такому синкретизму, підживлення таких форм “релігії”, які віддаляють людину від людини, замість того, щоб допомогти їм зустрітися, віддаляють людину й

⁶ Rahner K. Die anonymen Christen. Schriften zur Theologie /Karl Rahner. Schriften zur Theologie. – Bd. VI. Einsiedeln: Benziger, 1965. – S.545.

від реальності”⁷. У сучасному світі розповсюдженим є явище кризи ідентичності, в тому числі й релігійної. Підсиленню цього явища, на думку Бенедикта XVI, сприяє саме формування індивідуальної релігійної ідентичності, яка не підкріплюється на суспільному рівні релігійними інституціями. Понтифік, на відміну від своїх попередників повернувся знову в лоно традиції, з притаманними йому рисами універсалізму та глобалізму.

Деяка частина сучасних теологів проповідує зміни, щоб переглянути застарілі традиції, церковні норми. Їхні погляди зазнають нищівної критики з боку традиційних церков, фундаменталістів, які дотримуються суворого догматизму. Проте велика частина вогцерковлених віруючих, а також зрідка духовенство притримуються точки зору теологів, що релігія повинна реформуватися.

Зокрема, Іван Павло II з великою пошаною ставився до духовних надбань Індії, пропонував християнам використати з великої духовної спадщини індійської філософії та релігії “елементи, згідні з їхньою вірою, щоб в такий спосіб збагатити християнську думку”. Він вважав, що “індійська думка з великою духовною енергією набуває досвіду, який, визволяючи людину з обмежень часу і простору, мав би абсолютну цінність”⁸. Зазначаючи це у відомій Енцикліці “Віра і Розум”, Папа наголошував про інкультурацію східного духовного досвіду в християнство, а християнство в свою чергу, на його думку, має інкультуруватися в східні, зокрема індійську культуру. Взаємопроникнення культур та релігійних віровчень сприяє формуванню синкретичної релігійної ідентичності сучасного віруючого. Понтифік був переконаний, що саме в єдності однієї традиції з іншою може бути реалізований принцип вселенськості Церкви.

Розглянувши наведені приклади переваг та недоліків традиціоналістів та реформаторів, слід наголосити, що в своїй основі вони разом утворюють складний комплекс, який є одним з факторів формування релігійної ідентичності.

Формування конфесійної ідентичності відбувається на основі належності до конкретної конфесії, виконання ритуалів, приписів

⁷ Енцикліка «Caritas in Veritate» Верховного Понтифіка Бенедикта XVI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cathmos.ru/files/docs/papal_documents/Caritas_in_Veritate.

⁸ Іван Павло II. Енцикліка «Віра і розум» / Іван Павло II // Віра і розум – двоє крил людського духу. Збірник матеріалів наукового колоквиуму. – К., 2001. – С.68–71.

та норм. Для цього віруючому необхідно знати не просту послідовність заданих дій, а історію походження та сенс, що вкладається в даний ритуал. Набагато ліпше обставини складаються з недавно створеною релігійною організацією, в якій учасники виступають свідками формування власної традиції, знають не лише умови виникнення, але й її суть. В даному випадку традиція на перших порах відповідає вимогам віруючих, а з часом легко видозмінюється та пристосовується. Звичайно, людина, яка відвідує богослужіння, читає самостійно богословську літературу, уважно слухає проповіді священника, знає не лише, як виконувати той чи інший ритуал, але й історію його походження та сенс, що вкладений в нього. Але, як показує практика, таких нараховуються одиниці. В більшості випадків люди відвідують Церкву на великі свята або при здійсненні ряду обрядів (хрещення, вінчання) й при цьому слідують традиції, хоча далеко не знають сам сенс виконаних ними ж дій. Ще однією складністю тут виступає те, що часто традиція інтерпретується в сучасному контексті, при цьому губиться зміст та сенс, що був вкладений першопочатково, але віруючий дотримується власних переконань, вважає, що він виступає ревним захисником традиції.

Однак тут варто говорити про те, що такий віруючий є захисником форми, а не першооснови, оскільки сама суть може бути втраченою, забутою або інтерпретованою по-новому. Відтак можна констатувати, що часто радикальні традиціоналісти стають на захист традицій, не вникаючи в їхню суть, не цікавлячись історією виникнення, ролями та функціями, які вони відігравали першопочатково. Важливим для них залишається збереження просто традицій, без змін, такими, якими вони є. Автор монографії “Релігійна ідентичність: індивідуальна і колективна свідомість в пост-індустріальному просторі” О.М. Крилов відзначає: “Поведінка і аргументація як радикальних традиціоналістів, так і радикальних реформаторів, показують, що в сучасній церкві, в своїй більшості і ті, й інші вирізняються поверховими знаннями”⁹. Різниця полягає в тому, що традиціоналісти намагаються зберегти уже століттями нашаровану традицію, приймаючи її як непорушну і незмінну з часів заснування. Реформатори ж навпаки, не знаючи змісту тра-

⁹ Крилов А.Н. Религиозная идентичность. Индивидуальное и коллективное самосознание в постиндустриальном пространстве. – М., 2012. – С.107–115.

диції, вважають за потрібне якнайшвидше модернізувати, адаптувати її до сучасних вимог, відносячи останню до пережитків минулого, які не можуть відповідати запитам сучасного віруючого.

У постіндустріальному світі проблема традиціоналізму та реформаторства сучасної церкви набуває широкого розголосу. Особливо гостро ця дискусія постала нині в західних країнах. Існує велика кількість думок та пропозицій, як з боку теологів, кліриків, так і віруючих, з питання того, як можна за сучасних умов модернізувати власну релігійну організацію, але при цьому залишитись вірними спадкоємцями-наступниками своєї релігії. Особливо це важливо для світових релігій, послідовники яких вважають, що наслідують віру, передану месією-засновником, і що будь-які зміни призведуть до втрати справжнього сенсу їх віри, а релігія не буде істинною. Незрозумілим залишається не лише процес модернізації, а й наслідки, які настануть після здійснення останнього. Проте можна сміливо заявити, що самі міркування про релігію та її модернізацію виявляють зацікавленість та затребуваність даного феномена для знаходження власної ідентичності в постмодерному просторі.

Розглянувши протиріччя між традиціоналістами та реформаторами, можна відзначити, що їхні погляди та міркування виступають не лише факторами чи мотивами формування релігійної ідентичності особистості, але й її своєрідним видом. Для традиціоналістів релігія є основним фактором формування не лише релігійної ідентичності, а й соціальної, допомагає віднайти власне місце в цьому мінливому світі. Для них головним є дотримуватись обрядів, ритуалів, норм, заповідей своєї церкви. При цьому головне значення відіграє не зміст, його наповнення, а саме форма виконання. Тому вони яскраво виділяються серед інших віруючих тієї ж церкви. Ось що з цього приводу говорить О.М. Крилов: “Вони, подібно фарисеям, відслідковують буквально дотримання встановлених норм, хворобливо відносяться до будь-яких спроб адаптації церкви до умов сучасного суспільства. Для традиціоналістів в кінцевому підсумку, важливим являється збереження константної ідентичності. Вони романтизують традиції, ставлять їх вище розуму і навіть протиставляють йому. Для них традиції часто виступають свого роду історичною даністю, “природними традиціями”, що не потребують подібно явищам природи, якихось додаткових

обґрунтувань. Складені норми поведінки, в підсумку, не підлягають критичному обговоренню, обмежують незалежність суджень і вчинків, стають пунктом зіткнення суперечностей людської історії і людської свободи”¹⁰. Отже, у воцерковленій релігійній ідентичності виділяється ще один підвид – традиціоналістська релігійна ідентичність, віруючий якої свідомо відносить себе до активних членів своєї церкви, дотримується буквального виконання всіх її приписів і норм. Головним завданням і покликанням вважає збереження традиції, відкидаючи щонайменшу спробу внести будь-які зміни.

Розглядаючи вплив реформаторів на формування релігійної ідентичності періоду постмодерну, зауважимо, що в релігійній організації, як і в будь-якій іншій, крім ревних захисників традиції, завжди знайдуться особи, яких буде не влаштовувати нинішній стан речей. Саме вони і становлять спільноту тих реформаторів, які намагаються підштовхнути в даному випадку решту членів своєї релігійної громади до змін. Власне, причин незадоволення існуючою релігійною ідентичністю є безліч. Зокрема, як показують соціологічні дослідження, вони можуть проявлятися в першу чергу на суспільному рівні в формі міжконфесійних конфліктів, або й конфлікти та суперечності в самій конфесії, що призводить до кризи індивідуальної ідентичності. Людина намагається відзнайти те, що, на її думку, було раніше, а зараз втрачено. Розчарування в житті часто призводить до того, що людина починає сумніватись в істинності власної віри і намагається підлаштувати всіх до умов зміни власної ситуації, в тому числі й в релігійній організації.

Висновки. Узагальнюючи вище наведене, зауважимо наступне. Релігія в сучасному світі залишається вагомим чинником ідентифікації, а релігійна ідентичність займає чільне місце серед ідентичностей як на особистісному, так і на суспільному рівнях. Важливим аспектом формування релігійної ідентичності виступають протиріччя між традиціоналізмом та реформізмом. Проблема полягає в тому, щоб в кінцевому підсумку зберегти константну традиційну ідентичність та реформуватись до сучасних умов.

¹⁰ Там само. – С.120–127.